

STAROVERSTVO IN PRIČEVANJA STAROVERCEV

Andrej PLETERSKI

Knjiga *Iz nevidne strani neba* obsega pripovedno, stvarno in slikovno gradivo iz zahodne Slovenije, prvenstveno iz Posočja, ki ga je z izjemnim občutkom za tematiko, ljudi in prostor zbral Pavel Medvešček. Osrednja tema je stara vera kot način življenja, zato prinaša opise njenih številnih pojavnih oblik. Povsem razumljivo manjkajo uroki, ki jih lahko poznajo in uporabljajo samo posvečenci. Tega statusa Medvešček ni dosegel, kar je za nas sreča. Če bi ga, knjige, ki je pred nami, ne bi bilo, saj bi ga vezala prisega molčečnosti. Zato pa se pred nami vrstijo opisi raznovrstnih svetišč, obrednih praznikov, jedi, pijač, potekov obredov, vsakovrstnih čarov. Med slednjimi so različni znaki, predvsem pa osupljiva zbirka čarnih predmetov, ki je bila večji del že ločeno predstavljena na razstavi in v njenem katalogu (Medvešček, Skrt 2014). V tukajšnji knjigi so predstavljeni samo tisti predmeti, ki se prepletajo s tukajšnjimi zgodbami. Nekateri med njimi so predstavljeni prvič (npr. predmeti iz Dujenc, *slike 127–130*).

Življenje v stari veri knjiga dokumentira kot celosten sistem, ki se je udeležil in opredmetil v vseh vidikih človekovega bivanja. Za vse to nam gradivo ponuja kulturne kode, ki nam odpirajo povsem nove vidike razumevanja naše civilizacije. Njegov popis se dogaja v trenutku, ko je funkcija stare vere izumrla, ko ni več njenih nosilcev in ko se je s tem prekinila tudi tisočletna prisega molka, ki je preprečevala javnost informacij, s tem pa tudi stik z vsemi znanstvenimi disciplinami, ki se ukvarjajo z raziskovanjem preteklosti. Vse to, kar smo doslej v humanističnih strokah samo slutili zaradi nepovezanih drobcev, ki so prišli do nas, se sedaj v tej knjigi kaže kot vseprežemajoč način življenja. V tem smislu je knjiga časovni stroj, ki nas v hipu prestavi daleč nazaj v preteklost, kar je natančno tisto, za kar bi vsak raziskovalec dal nekaj let svojega življenja, in sicer – da bi se lahko prestavil samo za pol ure.

Vsebina knjige se zaradi izjemnosti izmika običajnim opredelitvam. Gre za delo, kakršnega doslej še ni bilo, ne v Sloveniji in ne zunaj nje. Tako delo se ni moglo pojaviti, ker gre za stoletja prepovedane in preganjane vsebine. Knjiga je vsebinsko tako bogata, da bi njen komentar obsegal še nekaj najmanj tako debelih knjig, kot je ta pred bralcem. Napisati jih, je naloga bodočih raziskovalcev, ki jim zbrano gradivo daje za to dovolj spodbude in izhodišč za neštete raziskave. Na tem mestu je moja naloga lahko predvsem odgovor na osnovno vprašanje o verodostojnosti besedil in hkrati kratka priprava bralca na branje, ki ga čaka. Snov je sicer nanizana tako, da zlagoma sestavlja pojasnila in zato za osnovno razumevanje ne potrebujemo posebnega predznanja. Avtor se je odločil za posamezne vsebinske sklope. PDF različica knjige ponuja možnost poljubnega povezovanja pripovedi, predmetov in risb. Za celostno razumevanje je pomembno vse. To pomeni, da je treba knjigo najprej prebrati in potem vedno znova brati. K njej se vračamo, ko se naša spoznanja večajo.

POJMI

Uvodno se moramo seznaniti z nekaterimi pojmi. V praktični rabi oznaka **stara vera** pomeni nasprotje novi veri. To je lahko npr. nasprotje med starimi in novimi krščanskimi ločinami na nekem ozemlju ali med krščanstvom in nekrščanstvom. Kot pomensko manj obremenilna oznaka staroverstvo nadomešča tudi slabšalno krščansko oznako poganstvo in enako beseda **staroverec** pogana. Tak pomen bo imelo staroverstvo v nadaljevanju. In **staroverstvo** je potem vse, kar je povezano s staro vero. V takem širokem pogledu se izkaže, da gre preprosto za način življenja, ki so ga nekoč živeli

naši predniki, usodno odvisni od muhavosti vremena, skope ali plodne zemlje, smrtonosnih bolezni. Človekov obstoj je od nekdaj odvisen od dogajanja v naravi. Ob globalnih vremenskih spremembah, ki jih vsakdo čuti na lastni koži, je zaverovancev v vsemogočnost človeka vedno manj. To zaverovanost je povročila industrijska doba, ko se je zaradi skokovitega tehničnega napredka za kratek čas dozdevalo, da človek zmore vse.

Medveščkovi pripovedovalci so vedno znova govorili o **tročanu** in tročanih, številni staroverski predmeti pa nosijo podobe trikotnikov, ki je geometrijsko udejanjenje tročana. Zato si zasluži podrobnejše pojasnilo. V svoji prejšnji knjigi je tročan predstavil že Medvešček: *“Moj oče, ded in praded so od časov, ko so tu še tlačanili, prenašali izročilo o tročanu, ki je takrat pomenil tudi način življenja. Ko so se odločili, da bodo postavili hišo, kaščo in hlev, so najprej poiskali tri kamne. Dva so uporabili za temelj, tretjega pa so imeli za binkl [< nemško “Winkel” = kot – torej kamen, ki je označeval kot] – varuha, ki so ga varovali kot skrivnost, saj je zanj vedel le gospodar – graditelj, ki je na smrtni postelji povedal bodočemu gospodarju, kje je. Tročan je bil vedno v znamenju ognja (sonca), vode in zemlje. Prenekatero kmetijo je pobralo, ker se je vedenje o hišnem tročanu izgubilo ali pa so ga celo iz nevednosti uničili. Kmetije, hiša, kašča, hlev, kozolec ali čebelnjak so bili vedno grajeni v tročanu. Tudi v sadovnjaku so sadili po tem pravilu. Če to ni bilo mogoče, so to storili s posevki. Baje je imela vsaka kmetija takrat svoj binkel, vendar le ognjenega, vodenega ali zemljenega. ... Porezen je skupaj z Otavnikom in Robijo tvoril veliki tročan. [Tročan so lahko tudi tri točke v prostoru!] ... tudi drevesa in poljščine [so] razvrščali po sončnem, vodenem in zemljenem znamenju. ... [med posevke] spadajo v sončnega ajda, jablana in vino, v zemljenega bob, češplja in mleko, v vodenega pa repa, tepka [stara vrsta hruške] in studenčnica.”* (izročilo iz Zakojce in Bukovega na Cerkljanskem, Medvešček 2006, 55–58)

K temu moramo dodati še zapis iz bohinjskega izročila. V Bohinju so imeli erotično silo za najobčutnejšo obliko življenjske sile. Nekdanji vodja fantovske družine v Bohinju je o njej pripovedoval, *“da je ta življenjska sila ustvarjanja, ki je združena tudi z vsem pomnjenjem rajnih, prav tako trodelna, kakor je Kašar ob velikonočnem spraševanju pravil za vile [šlo je za trizobe vile, kjer iz enega nastavka izhajajo trije roglji], kakor je tudi Triglav [ena gora s tremi vrhovi] in domača zastava [zastava s tremi barvami]. Je v tleh pri Matješi [to naj bi bil zemeljski ogenj], je v sapi ali vetru in mokroti in je v oblakih neba, ki jih robi in farba Sonce. V tem, da je vsa ta sila, od katere dobivajo odgovorjajoči del rastline, živali in človek za časa življenja. Od tam, da prihaja vse, tudi prava pamet in tja se vse povrne – tudi pomnjenje.* (v Bohinju zapisal zdaj pokojni Joža Čop). Tako dobimo pomen strukture tročana. Tročan je troje v enem. Kot celota je življenjska sila, ki prežema vse. S tem se ujemata opisa Bucinovega Štefana in Janeza Strgarja z desnega brega Soče. Po pripovedi prvega je bil tročan *“verovanje v trojnost, ki povezuje tri vrhove, tri drevesa ali tri različne stvari, kot na primer jamo, drevo in goro. Zdi se mi, da je bilo tročanstvo tudi način življenja, ki si ga je posameznik izbral. Ker so v tročanu delovale sile, ki so blagodejno vplivale na ljudi in naravo samo, bi mu namreč takšen način življenja pomagal, da bi v tem nerodovitnem svetu preživel.”* (Volčanski Rut, 1956, str. 37). Drugi ga je previdno opisal zelo na kratko: *“Tročan je navidezna povezava treh točk v trikotniku. Povedano po domače je to verovanje v trojnost. Vse nevidne sile, ki so v tročanu potekale od ene do druge točke, pa so blagodejno vplivale na človeka, živali in rastline. Točka, ki povezuje dva ali več tročanov, pa je imela tudi čarno moč.* (Volčanski Rut, 1965, str. 41). V čepovski okolici so tročane imenovali *trigli* (str. 365). Povezava z imenom Triglav se pri tem kar ponuja.

V predindustrijski dobi so ljudje sile narave globoko spoštovali, saj je že manjša vremenska motnja lahko povzročila lakoto in smrt skupine ljudi. Odločujoča povezanost z naravo jim je bila samoumevna, od nje so se učili, z njo živeli, z njo čutili in jo zato tudi slišali. To povezanost morda najlepše opiše rezijanska pripoved, ki pravi: *“Nekoč so rekli, da je gozd govoril. Ko so ljudje šli drevo sekat, je reklo: “Ne mene, usekaj drugo!” Nekoč je govorilo vse, vse je govorilo”* (posnel Milko Matičetov leta 1964 v Lipovcu/Lipovaz, Italija: Dapit, Kropelj 1999, 9). V tesni povezanosti človeka z naravo mu ni bilo težko prepoznati namigov, ki mu jih je dajala. Seveda so bili tega sposobni samo nekateri in ti so se izkazali kot vedeževalci in zdravilci. Staroverstvo, ki ga opisujejo pripovedi Medveščkove knjige v nadaljevanju, bi zato lahko označili tudi kot **naravoverstvo** (tako tudi Frlin, str. 258 in Štajcn, str. 267). Gre za doumevanje sveta, v katerem človek ni krona stvarstva. Po eni strani ima sicer pravico bivati v tem svetu, po drugi strani pa tudi odgovornost, da vzdržuje naravni red in ravnovesje ter skrbi zanj.

Ta odgovornost je povezana s prepričanjem ljudi, da vedo, kako je mogoče na sile narave vplivati. Zato so v ta namen razvili in uporabljali sistem magičnih dejanj. Spreminjali in razvijali so ga v skladu s potrebami, ki so jih narekovale spremembe okolja, gospodarstva, družbe in načina življenja. Predvidimo lahko, da so neke oblike sistema ljudje poznali od trenutka svojega prvega spoznanja o delovanju sil narave dalje in povsod, kjer so živeli. Te oblike lahko poimenujemo **mitične strukture**. Koliko so si posamezne medsebojno sorodne, je predmet bodočih raziskav. Pokazala pa se je že trdna struktura, kakršno so poznali in uporabljali Stari Slovani, pri čemer je potrebno takoj poudariti, da je po nastanku starejša od Slovanov in je v slovenskem prostoru lahko obstajala že pred prihodom Slovanov. V kolikšni meri in kje, bo treba še raziskati v vsakem primeru posebej (Pleteriški, 2014).

V pripovednem načinu je ta struktura dobila obliko **mitične zgodbe**, v kateri so ljudje ubesedili svoja spoznanja o delovanju sveta. Izraz mitična zgodba je nadpomenka mitu, ki je obredni način uporabe mitične zgodbe. Mitična zgodba je zato vsebina, ki so jo oblikovali, še preden so jo začeli uporabljati kot mit, je vsebina, ki jo sporoča mit, in je vsebina, ki je preostala potem, ko je uporaba kot mit prenehala. Mitična zgodba ima različne oblike, ki ustrezajo vsakokratnim potrebam ljudi v danem času in prostoru. Zato je spremenljiva.

Namen in smisel obrednega dejanja je v tem, da bi vplivalo na razmere in dogajanje v svetu. Lahko gre za oponašanje dogodka, o katerem v trenutku obreda pripoveduje mit, da se tako v svetu vzpostavi želena posledica. Del obreda sta lahko tudi poseben prostor in poseben čas. Takemu prostoru običajno rečemo **svetišče**, za določanje časa **praznikov** z obredi pa moramo poznati osnove nekega koledarja. Moč obreda, da vpliva na razmere in dogajanje, je obredna moč (magija). Izgovorjeno besedilo, ki v obredu dobi obredno moč, je **urok**. Praslovanska beseda **urokъ* namreč pomeni "kar je izrečeno" (Snoj 1997, 700). Risarski znak, ki v obredu dobi obredno moč, je **čar**. Praslovanska beseda **čarъ* namreč pomeni "sredstvo, pripomoček, čarovniško znamenje, narejeno, vrezano" (Snoj 1997, 66). Tak čar je lahko ploskovni znak, lahko je ustrezno oblikovan predmet, lahko gre za razporeditev stavb, grobov, naselij, svetih mest v pokrajini.

MITIČNA STRUKTURA

V nadaljevanju podajam kratek opis različnih pojavnih oblik mitične strukture, ki jo je bilo mogoče ugotoviti tako pri Slovanih kot tudi širše in lahko pomaga pri razumevanju preostankov stare vere, ki jih je zbral Medvešček (če odmislimo še njegovo obsežno neobjavljeno rokopisno gradivo in pričujočo knjigo, je treba sem prišteti najmanj tudi njegove knjige: Medvešček 1992; 1997; 2006, Medvešček, Skrt 2014).

MITIČNA ZGODBA

Ta pojasnjuje spremembe narave, ki se dogajajo v vsakoletnem ponavljanju letnih časov. Dogajanje je zato krožno in nima niti začetka, niti konca. Ponazarja ga zgodba mitičnega para, ženske in moškega, ki poletni del leta preživljata kot složna zakonca v nepretrganem spolnem odnosu. S svojo koitalno energijo proizvajata plodnost, ki ustvarja blagostanje. Čas v katerem sta združena, je čas obilja v krogu leta. Jeseni se zgodi njun razhod. Pride do razpada njune skupnosti, ker moški lik ostari in izgubi spolno moč, ženski lik posledično pohabi (kastrira, vzame mu orožje) moškega, ga požre, zapre v svojo votlino. S pridobljenim orožjem (ogelj, strela, sekira ...) pozimi vlada neplodni ženski lik. Moški je navidezno mrtev (spi) in se prenavlja, da lahko spomladi pomlajen izstopi iz ženske votline, premaga ostarelo žensko, jo prisili v spolni odnos in ji s tem vrne mladost in plodnost (Pleteriški 2014, 7). Ob tej zgodbi plodnega in neplodnega para, ki jo ponazarja število štiri, pa je obstajala tudi različica s tremi liki, ki živijo v zakonskem trikotniku. Ena žena ima dva moža, pozimi se moža z enim, poleti z drugim (glej spodaj preloško izročilo).

FIGURALNA OBLIKA

Najbolj dovršeno je mitična struktura na ta način opredmetena v kamnitem stebru, t. i. *Zbruškem idolu* (sl. A1). Gre za steber iz lokalnega apnenca, figuralno okrašen v tehniki plitvega reliefa, ki se je v sušnem poletju leta 1848 pojavil v strugi reke Zbruč (danes jugozahodna Ukrajina, tedaj mejna reka med Avstrijo in Rusijo) pod goro Bogit, in ga od leta 1851 hranijo v Krakovu (Poljska). Njegova ohranjena dolžina je 257 cm (odlomljeno podnožje je ostalo v strugi), prerez 29–32 cm (Leńczyk, 1964; Tyniec, 2011).

Če sedaj na kratko vsebinsko opišem njegovo strukturo (analiza z argumentacijo: Pleterski, 2014, 363–376), je treba najprej opozoriti, da ima steber tri pasove figur, ki ponazarjajo tri ravni vesolja: zgornji svet, srednji svet in spodnji svet, vse pokriva in združuje v celoto klobuk.

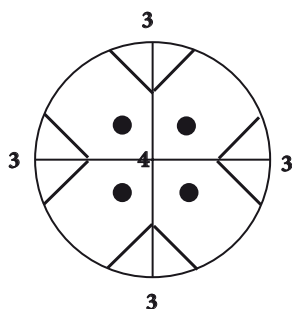
V zgornjem, nebeškem svetu se dogaja zgodba plodnega in neplodnega para. Plodni par na Zbruškem idolu predstavljata ženska z bujnimi dojkami in moški (pol konj) s sabljo pod pasom. Neplodni par sestavlja neoborožena moška figura in ženska z usahljimi dojkami ter obročem (strelo) v roki.

V spodnjem svetu je troglavi lik z enim spodnjim delom telesa in zato pač Triglav. Sestavljajo ga ženska figura – zemlja, kosmat moški – voda in golobrad moški – ogenj. To so funkcije ognja oziroma strele (Perun), vode (Veles) in zemlje (Baba). Združene v Triglava sestavljajo življenjsko energijo. Pri tem ogenj nadzoruje zgornji svet, voda spodnji in zemlja srednji svet, kar izrecno kaže drža njenih rok.

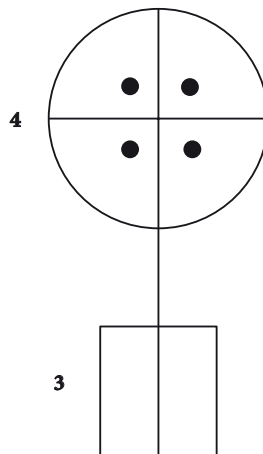
V srednjem svetu Zbruškega idola so štiri človeške figure, ki se držijo za roke in vrtijo v krogu. Ponazarjajo plodni in neplodni par zgornjega sveta. Plodni moški je imel erektilno izboklino, neplodni je brez nje. Ob plodni ženski je upodobitev otroka, neplodna je brez nje. Naloga ljudi je, da povežejo trojni svet podzemlja, s četvernim svetom nebeščanov. To se zgodi v pomladanskem poročnem obredu Rokavc/Rokavka (glej spodaj), ki prinese življenjsko energijo nebesnemu paru, da začneta spolni odnos in zarodita blagostanje.

MATEMATIČNA OBLIKA

Opisano mitično strukturo so ljudje geometrizirali na različne načine v preproste ideograme. Pogost ideogram je krog, ki je skrižem razdeljen na štiri dele, v vsaki četrtini je pika, vsak krak križa je razcepljen na tri dele (sl. A2). Imamo torej simbolno razmerje 4×3 konic križa, s tem zgornji (4 liki) in spodnji (3 liki) svet, štiri pike prostorčasa ter krog celote (glej dalje). Različica, ki jo srečujemo po Balkanu, je štirikraki križ, pri katerem se spodnji krak navzdol cepi na tri dele (sl. A3). Kot strukturno jedro lahko razumemo obstoj števil 3 in 4 in njuno prepletanje (v kombinacijah $7 = 3 + 4$; $12 = 3 \times 4$; 34) kot simbolov mitičnega dogajanja s štirimi mitičnimi liki (plodni in neplodni par) in s tremi silami narave: zemlja, ogenj, voda (Pleterski 2015, 23). Seveda se vprašamo, kje je ponazorjen srednji svet ljudi. Ni, ker za to ni potrebe. To je svet, ki ga ljudje doživljajo vsak dan, v vsakem trenutku in je dan že sam po sebi.

Sl. A2: Geometrizirani ideogram stare vere, ki poudarja preplet števil 3 in 4.

Sl. A3: Svetovidov križ in znak trojstva.

Sl. A1: Zbruški idol, reliefni steber, dolina reke Zbruč, Ukrajina. Hrani ga Muzeum Archeologiczne, Krakov, Poljska (risba: Andrzej Waldemar Moszczyński).

KRAŠKO IZROČILO

Po zaslugi Borisa Čoka, ki je zbral izročilo kraških kamnosekov in njihovih znamenj (Čok 2015) ter opisal prostor in njegova izročila v Lokvi in Preložah (Čok 2012), je zgornja mitična struktura dobila odlično potrditev. V preloškem prostoru poznajo plodni mitični par Devo in Devača (*sl. A4*), ki se nenehno *jarita* (plodita) v jami Triglavci in neplodni par, sprta zakonca Babo in Dedca (*sl. A5*). Imeli so svetišče Beli križ, kjer je bil iz kamnov sestavljen Svetovidov križ: križ v krogu in štiri kamni v vsaki četrtini ter štiri skale na obodu. K temu so se ohranila pojasnila, da je Triglav bog, ki je imel tri glave. *Z eno je pazil na nebo, z drugo na zemljo in s tretjo pod zemljo*. Tri glave je imel tudi zato, ker so to trije bogovi v enem (Čok 2012, 22–23). In še posebej pomembno, *Eden je bil ženski bog, ki se je pozimi ženil (možil) z enim bogom, poleti pa s ta drugim!* (pripoved Marije Božeglav, informacija Boris Čok). Gre za opis ljubezenskega trikotnika žene z dvema možema. Preložci so videli v jami Triglavci v treh kapnikih Triglavove glave.

Sl. A4: Triglavca pri Divači, Slovenija. Devač zgoraj in Deva spodaj.

Sl. A5: Baba in Dedec, Prelože, Slovenija. Dedec (levi) kaže hrbet nižji Babi (foto: B. Čok)

Sl. A6: Beli križ, Prelože, Slovenija. Rekonstrukcija po opisih domačinov (podlaga: Čok 2012, 32).

Svetovidov krog in križ je bil krog s štirimi polji ter v vsakem polju še pika. Štiri polja naj bi predstavljala: štiri strani neba, štiri življenjska obdobja, štiri letne čase, štiri pike pa sestavine sveta – zemljo, ogenj, vodo in zrak. Pozneje je bilo namesto pik v krogu osem črt, štiri v obliki križa ki so bile bolj poudarjene in štiri še vmes. Opis *“Svetovid je biu t`ster buh ku je sprevido use jno ceu svet!”* (Svetovid je bi stari bog, ki je imel pregled nad vsem in celim svetom), poudarja sposobnost, ki je bogu dala ime (Čok 2015, 112). S tem je razrešena etimološko nedorečena uganka imena Svetovid (podrobneje Katičič 2010).

Na Belem križu (*sl. A6*) je potekal obred vrtenja, s katerim so spomladi priklicali plodnost in obilje (Čok 2012, 34; Pleterski 2015, 29). V obredni pesmi pa se niso obračali na Triglava ali Svetovida ampak na Dajboga. Čeprav so ga tam klicali tako, da bi lahko mislili, da gre le za navaden zvalnik “daj bog“, ga preloško izročilo zna opisati kot samostojen lik. Njegov kamnoseški lik je krog (*ris*). Ta

predstavlja božanstvo sonca, ki so mu po starem pravili *Dejbuh* – Dajbog. Bog ki da vse, brez njega bi tudi vse izginilo (Čok 2015, 109). K temu pove izročilo, da število sedem združuje dva stara boga Svetovida in Triglava, ki imata oba skupaj sedem glav (Čok 2015, 125). To je pojasnilo tako številu 7 kot tudi 34, ki je prav tako iz 3 in 4. Krog (na kamnoseških znamenjih tudi venec in mnogolistni cvet), ki obsega 3 in 4 pomeni, da šele Triglav (sila življenja) in Svetovid (usoda in prostorčas), ki sta oba povezana z Zemljo, sestavljata celoto Dajboga. V tem pogledu je Sonce seveda samo najbolj opazna pojavnost oblika Dajboga.

Z vsezdružujočim likom Dajboga, ki je po številu Triglava in Svetovida sedmeroglav in vsezmožen, se ujema tudi najstarejši opis slovanskega verovanja, ki ga je sredi 6. st. zapisal bizantinski pisec Prokopij iz Cezareje (III, c. 14), da Slovani "mislijo, da je en bog, stvaritelj strele, edini gospodar vsega" (Mansikka 1922, 320). Samo Dajbog je lahko gospodar vsega. Celo Triglav je za to premalo sposoben, kot sem si predstavljal nekoč (Pleterski 2014, 106–107). Še vedno pa velja razumevanje, da Prokopij ne trdi, da bi Slovani imeli enega samega boga, ampak samo enega, ki je gospodar vsega. – In seveda sedaj lahko tudi Zbruški idol poimenujemo z Dajbogovim imenom, pri čemer so imeli vsaj delno prav tako tisti, ki so v njem videli Triglava, kot tudi tisti, ki so v njem videli Svetovida. V zgornjem delu je res štiriglavi Svetovid iz štirih bogov in v spodnjem delu je res triglavi Triglav iz treh bogov. Vmes pa smo mi, ljudje.

STAROVERSTVO V POSOČJU

Leta 1331 se je kot dejanje politične propagande zgodil nasilni pohod iz Čedadu k slovenskim sosedom pri Kobaridu, med katerim so tamkajšnjim starovercem uničili sveto drevo in s kamni zatrpali sveti studenec med njegovimi koreninami. Drevo in studenec so ljudje po božje čestili (Bianchi 1845, N. 699, 547–550; Juvančič 1984). To je edini podrobnejši srednjeveški opis staroverstva na Slovenskem in po Medveščkovi zaslugi vemo, da je šlo le za eno prasko v dolgi vrsti spopadov staroverstva in krščanstva v Posočju. Da se je ravno v zahodni Sloveniji staroverstvo ohranilo tako dolgo tako živo, bi lahko bilo povezano z določeno avtonomijo tamkajšnjega prebivalstva, ki še čaka na moderno raziskavo.

Staroverci z desnega brega Soče naj bi se tja naselili z vzhoda in odtlej imeli do sredine 20. st. štirinajst *dehmarjev* (svečenikov). To pomeni, da je njihova skupnost težko nastala prej kot največ pet stoletij pred današnjostjo. Vendar so bili samo ena od skupnosti, ki so sestavljale mrežo, katere dehnarji so se nekoč srečevali na sveti gori Matajur, ki so jo imenovali Velika Baba. Ta mreža bi lahko bila mnogo starejša kot pa njeni posamezni deli. Pomenljivo je, da je mogoče povezati izročila, ki jih je na Kanalskem Vrhu večinoma zbral Medvešček, s tamkajšnjim poznobronastodobnim zakladom (Mihelič 2012). Ob tem pa ne gre spregledati, da so bile del staroverske mreže tudi cerkljanske Police (*sl.* A7), katerih ureditev vasi in polja lahko povežemo šele z zgodnjersrednjeveško naselitvijo Slovanov (Pleterski 2006a; 2006b). Najmanj, kar lahko sklepamo, je, da je posoško staroverstvo 20. stoletja rezultat dolgega razvoja, ki je zanesljivo prinesel različne spremembe. Njegovo zgodovino bomo bolje poznali šele, ko bodo pripovedi dobro povezane s točkami v prostoru, ki jih opisujejo, in ko bo poznana podrobnejša poselitvena zgodovina posameznih krajev Posočja.

Za vse proučevalce kulturne dediščine naših prednikov je nedvomno pretresljivo spoznanje, da je staroverstvo živelo z nami, a ga vendarle nismo videli. Ali kot je rekel eden mojih kolegov: "*To ne more biti res, te ljudi poznam, bili smo prijatelji in tega mi ne bi zamolčali.*" Kdor bo prebral pripovedi v nadaljevanju knjige, mu bo kristalno jasno, zakaj zarota molka, kako je ta delovala, in zakaj nihče, resnično prav nihče, ki ni bil član skupnosti, ni smel in zato tudi ni mogel izvedeti česar koli. Bralce opozarjam na pripovedi, ki jih je v osrednjem Posočju Medvešček zapisal pred usodnim letom 1965. V njih je povedano tisto, skrbno prebrano, kar se pove radovednemu tujcu. Gre le za delček vrha informacijske ledene gore. Takih delčkov pa je sicer povsod mnogo.

Sl. A7: Police in
poliško polje,
Slovenija.
Pogled s
severozahoda.

Staroverstvo na Slovenskem je lahko preživel tako dolgo samo zato, ker je razvilo visoko umetnost prikrivanja, pretvarjanja in zavajanja. To se je nanašalo tako na svete prostore kot tudi na ljudi. Čeprav knjiga obsega pripovedi s celotnega ozemlja zahodne Slovenije, je njeno težišče v osrednjem Posočju, ker je to prostor, ki je bil Medveščku vsakodnevno dostopen. Ob tem se zastavlja vprašanje, kako dolgo je preživel staroverstvo v drugih delih Slovenije in Evrope. Verjetno ne bomo daleč od resnice, če postavimo domnevo, da je tudi drugod doživel moderno dobo. Ne nazadnje so posoški staroverci sami omenjali somišljenike, na katere so naleteli po svetu. Seveda pa lahko pričakujemo, da se staroverstvo v različnih krajih zaradi različne zgodovine v marsičem razlikuje.

Vsebinsko gledamo skozi dvoje oči: oči pripovedovalcev in oči zapisovalca. Posoški staroverci so se bali fotografranja, ki je bilo zanje magični poseg v razmerje njihovega telesa in duše. Prav tako so bili nezaupljivi do tehničnih sredstev beleženja, kot je magnetofon, saj jih je bilo strah sovražnikov in vohunov. Zato je razumljivo, da si je Medvešček lahko pomagal samo s sprotnim terenskim skiciranjem pogovorov, ki jih je nato doma po spominu razširil v čistopis. Zato so vse pripovedi šle skozi njegov um, ki jim je dal svoj neizogiben pečat. Pri tem se je seveda del informacij izgubil, spet drugi preoblikoval, nekatere pa so nastale na novo. Naj nam je to všeč ali ne, je to dejstvo, s katerim se je treba sprijazniti, saj je to cena, ki jo je treba plačati, da so pripovedi sploh prišle do nas. Ker je pripovedi veliko, bodo njihova medsebojna primerjanja in primerjanja z drugimi izročili sčasoma pokazala, kaj je njihovo pripovedno jedro. Ob tem ne gre spregledati trdne in trajne Medveščkove želje, da pripovedi zapiše čim bolj verno temu, kar je slišal.

Verjetno je pomembnejše vprašanje, koliko so bili pripovedovalci do Medveščka iskreni. Stopnja njihove iskrenosti je bila nedvomno močno različna. Odvisna je bila od splošnega razpoloženja posameznika, prijaznega in neprijaznega odnosa do Medveščka, pa tudi od obravnavane snovi. V pripovedih se vedno znova pojavljajo različne informacijske blokade. Očitni vzroki zanje so ščitenje identitete posameznikov, ščitenje svetih prostorov ter molk o vsem, kar bi lahko imelo magičen učinek. Vse to je razumljivo, vendar ni vseeno ali imamo opraviti samo z okrnjenimi informacijami ali pa celo z namerno izkrivljenimi. Vsaj nekatere so zanesljivo izkrivljene že zato, ker sami pripovedovalci pravih informacij niso več vedeli. Prikrivanje svetišča Padence je dober primer naključja, ki je Medveščku pomagalo, da je zanj izvedel (str. 52). Lahko predvidimo, da so pripovedovalci lažje govorili o manj pomembnih svetih predmetih in prostorih, ali pa o tistih, ki so bili že uničeni, da pa so toliko skrbneje varovali tiste, ki so bili še živi in pomembni. Zato ni pomembno samo tisto, o čemer so govorili, ampak je enako pomembno ali še pomembnejše tisto, o čemer niso govorili.

Goro Triglav v Bohinju omenjajo samo enkrat, kar je zaradi njene oddaljenosti razumljivo. Zelo presenetljivo pa je, da Tolminskega Triglava v njihovih pripovedih sploh ni. Niti enkrat! Ali je bilo mogoče tam eno njihovih glavnih svetišč?

Kot miselni oreh za bralce tu opozarjam na stalno zavestno in izrecno izogibanje govorjenju o dehnarju, svečeniku skupnosti starovercev na desnem bregu Soče. Čeprav je bil v času pogovorov že pokojni, je bila v njih še vedno živa in trdno vcepljena zavest, da morajo čuvati njegovo identiteto. Medvešček nikoli ni izvedel, kdo je bil ta mož. Trdim, da so se kljub svojemu namenu zagovorili in je njegovo identiteto mogoče odkriti. Priznam, da sem dovolj nagajiv, da na tem mestu razrešitve ne dajem, spodbujam pa vsakogar k pozornemu branju in lastnemu razmisleku. Ali kot je rekel eden starih Bohinjcev: "*Toliko ti povem, naprej se pa sam brihtaj.*"

Medvešček se je srečal s staroverstvom, ko je bilo kot organizacija in način življenja tik pred odmrtjem. Pripovedi, ki jih je zapisal, so zato po eni strani prežete z željo starovercev, da svet zanje izve in sliši njihovo resnico. Ob tem pa je očitno, da marsičesa, ne le, da niso želeli povedati, ampak preprosto niso vedeli več. Hkrati je naletel na skupino samskih stricev, ki se je kratkočasila s pripovedovanjem sproti izmišljenih zgodbic. Ovrednotenje vsake posamične pripovedi je naporna naloga za prihodnost. Isto velja za pregled verovanskega sistema starovercev.

V pripovedih mrgoli nenavadnih besed, kot so na primer *Nikrmana*, *dehnar* in *matjar*, ki zvenijo zelo starosvetno, ne slovansko in ne romansko. A hkrati vemo, da so posoški staroverci uživali v izmišljanju in dodeljevanju imen, ki jih drugi niso razumeli. To je dobra zaščita pred nepoklicanimi ušesi. Zato samo enkrat izvemo, da je Nikrmanino ime tudi Velika mati in Velika Baba (str. 114). Vsekakor bo zbrano gradivo zahtevalo še mnogo skrbnega proučevanja tudi različnih jezikoslovcev.

UJEMANJA POSOŠKIH PRIPOVEDI, PREDMETOV IN MITIČNIH STRUKTUR DRUGOD

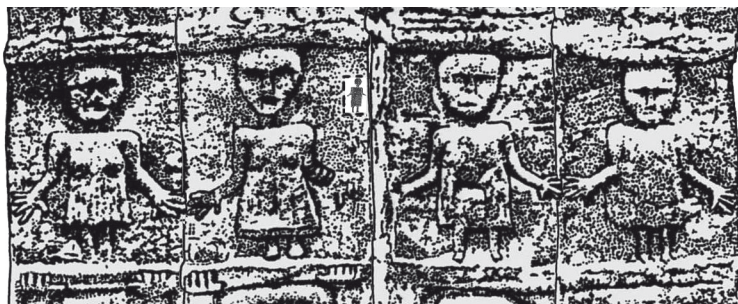
Že doslej smo videli, da, če nečesa sami ne poznamo, to še ne pomeni, da tega ni. Da imamo pač srečo, da je staroverstvo v zahodni Sloveniji postalo vsaj nekoliko vidno. Vseeno pa je potrebno pripovedne drobce soočiti s tem, kar poznamo od drugod. Tako lahko izvemo več o obeh straneh in se prepričamo o vrednosti zbranega gradiva. V nadaljevanju predstavljam samo nekaj primerov, ker je sicer to snov, kot sem opozoril že uvodoma, za več knjig.

3, 4 IN GRMIN

V Posočju je trojnost zaradi tročana izjemno poudarjena. Na prvi pogled se celo zazdi, kot da je ne bi bilo. Vendar je prisotna vsaj mimogrede, na primer tudi na amuletu krintu (str. 93, *sl.* 6), ki ima štiri tročane in zato posebno moč. Tako stanje si lahko pojasnimo bodisi s tem, da v Posočju četvernost v 20. st. ni bila več tako živa, bodisi ravno obratno, da je bila morda še pomembnejša od trojnosti in zato o njej niso želeli govoriti. Povedno je najstarejše simbolno znamenje častilcev kačjih glav *grmin* (*sl.* 119), ki združuje dve živali, in sicer, kačo in bika v povezavi s trirogo sekira, ki jo je oblikovala strela (str. 48). Trojica bik, kača in sekira nedvomno predstavlja tri sile tročana. Bik je vodja nebeške črede, ki spušča mleko/dež (Sumcov 1996, 238–240). Kot tak predstavlja vodo. V zgodovini mitične zgodbe obstaja prizor, kjer kača /zmaj požira čredo in s tem zapre vodo (Pleterski 2014, 80). In staroverci so poznali *škud* Nikrmane/Velike matere/Velike Babe (str. 114, 184, *sl.* 44), kjer ta v podobi kače požira mesec, kar je razlaga mesečevih men. Kača/zmija, zmaj so tisti, ki se nahajajo v zemlji, plazijo se po zemlji (Snoj 1997, 750; Katičič 2008, 75). Kača v tročanu zato predstavlja zemljo. Da ogenj pomeni prav sekira, je logično iz zgodovine predstav o streli, kjer je kamnita sekira okamenela strela, ki se je zapičila v tla (Terstenjak 1859; Pleterski 2014, 96–97). Ob tej triglavski trojnosti obstaja tudi četvernost, ki jo s svojimi štirimi deli predstavlja sekira (str. 454, *sl.* 119): ogenj, voda, zrak, zemlja. Grmin se tako strukturno povsem ujema z zgoraj opisano strukturo Dajboga.

ROKAVC

Srednji pas zbruškega Dajboga ima dva para moških in ženskih figur, kjer se četvorica drži za roke in tako sestavljajo ris, ki obkroža sveti steber (*sl. A8*). V Preložah se spomladi dva povezana para deklet vrtita v kamnitem risu, v katerega postavijo sveto drevesce, kličejo blagostanje, kar se zaključi z jabolki, suhimi slivami in orehi, ki jih vržejo v ogenj (prim. Čok 2012, 33–34). V Krakovu je bil spomladanski obred Rokavka, pri katerem se je z obrednega mesta usula toča dobrot (Pleterski 2014, 199–201). Doslej je bila krakovska Rokavka (*Rękawka*) kot obred takega imena povsem osamljen pojav, posoški *rokavc* (str. 451–452) pa sedaj opisane sestavine povezuje v smiselno celoto.

Sl. A8:
Zbruški idol.
Figure
srednjega
pasu z rokami
oklepajo krog.

2014, 347), lahko predvidimo skupno izhodišče, ki povezuje vse našete primere.

Šlo bi za spomladanski obred (v Krakovu in na Kamnu 5. februarja) ob svetem drevesu/steburu, s katerim so ljudje izzvali božansko poroko. V obredu so neplodni mitični par spremenili v plodnega (zato štiri osebe, dva para), očitno z vrtenjem kolesa usode (3. februarja so v Bohinju vrteli kolo svete Katre – Pleterski 2008b, 298–302), ki ga ponazarja ris ali krog. Sledi obdobje obilja, blagostanja, ki ga predstavlja darovanje hrane.

V Krakovu so se ohranili ime obreda, lokacija ob svetem steburu, ki ga je zamenjal sveti hrast, in darovanje hrane z obrednimi hlebčki. Na podjurskem Kamnu je lokacija na mostu, ki tako kot sveto drevo spaja tostranstvo in onstranstvo, dogaja se v trenutku snubljenja, konča se z darovanjem hrane, hlebčki *kržiči* (po bohinjskem izročilu imajo hlebčki ime po križu v krogu, vrezanem na kruh – informacija: Joža Čop, Brod v Bohinju). Na preloškem Belem križu trenutno ne poznamo točnega datuma, dogodek pa je bil spomladi, v njem so nastopala štiri dekleta, in ne več dva mešana para, ni bilo obrednih hlebčkov, ampak sadje. Zbruški Dajbog je kot negiben kip lahko le upodobitev vrtenja kot ključnega dejanja obreda (Pleterski 2014, 368–370; o magični moči vrtenja Mencej, 2013). Rokavc v Babji jami ima sveto drevo, dva para in ris, ni pa vrtenja, obrednega hlebčka in za človeško rabo je dodan dehnar. Njegov pomen petega laho vidimo tudi v tem, da se je očitno preko njega pretakala *peta moč*, o kateri so pogosto pripovedovali staroverci (npr. str. 172), še posebej v erotično obarvanih pripovedih (Medvešček 1997).

UROK 3 x 9

Staroverci Medveščku nikoli niso pojasnili, zakaj praznujejo ravno 39. rojstni dan (str. 280–281), ali zakaj se želijo z njim sestati ravno 9. 9. ob 9. uri (str. 215). Ni dvoma, da gre za pojavno obliko uroka 3 x 9, ki so ga ljudje razvili ob svojih opazovanjih Meseca. Ta je s svojimi nenehnimi spremembami podobe, časa svojih pojavitev in njihovega mesta na nebu izjemno hvaležno izhodišče za merjenje časa in prav tako za iskanje simbolnih pomenov.

Že sama beseda *mesec* ima v indoevropskih jezikih zgovoren pomen. Izpeljana je iz korena **meH-*, “meriti, potovati, označevati” (prim. Snoj 1997, 335–336; Wahrig 1968, 2469), kar pomeni, da je mesec ljudem s svojim potovanjem označeval čas in ga tako pomagal meriti, da torej začetki meritev – vsaj pri Indoevropejcih – izvirajo iz opazovanj meseca. Pri Mesecu lahko zelo preprosto opazujemo

Rokavc je nesporno poročni obred ob svetem drevesu. V njem sodelujeta dva moško-ženska para. Dehnar kot peta oseba vodi obred in je posrednik božanskih sil. Takega ga potrebujejo ljudje, ne pa bogovi. Četudi se je opisani rokavc v Babji jami zgodil o Kresu (24. junija), je iz opisa razvidno, da gre za poljubno izbran datum, predpisano je bilo mesto. Ko pritegnemo še pomladni običaj metanja hlebčkov kržičev z mostu gradu Kamen v Podjuni (Kuret 1989, 540–541; Pleterski

dvoje: njegove mene in njegovo mesto ob vzhodu ali zahodu (oziroma mesto med zvezdami). Prvo lahko opazujemo kjerkoli, tudi ko smo na poti, za drugo potrebujemo stalno opazovališče, če se ne zmenimo za zvezde. Čas med dvema enakima menama se imenuje sinodski mesec in traja 29,53059 dneva (ali zaokroženo 30 dni), kar še danes imenujemo mesec kot časovno enoto. Čas, ki mine, da se Mesec vrne na isto mesto, je siderski mesec, ki traja 27,32166 dneva. Ker pa se ne vrne ob isti uri, ni nujno, da bomo njegovo vrnitev videli. Šele po treh siderskih mesecih, ki trajajo skoraj natančno 82 dni, ga lahko vidimo ob približno isti uri na istem mestu (prim. Šprajc 1991, 26–27).

Ljudje so šteli dneve in sestavili nekatera matematična razmerja: 12 x 30 dni da 360 dni leta, manjkajočih pet dni so bili prazniki; 29 dnevom in pol se še dovolj uporabno približa 4 x 7 dni, mesec s štirimi tedni po 7 dni, kar prav tako uporabljamo še danes. Natančneje se da določiti siderični mesec kot 3 x 9 dni, torej mesec s tremi tedni po 9 dni. To razmerje je simbolno izjemno močno, iz njega je izpeljana magična formula 3 x 9 oziroma 27, sem lahko prištejemo še najmanj števila 999, 39 in 93. Klicanje 27 dni sideričnega meseca, ki se v tem času "vrne", je urok, ki so ga uporabljali tudi za to, da bi se vrnili tisti, ki so odšli (prim. Žolobov 2004).

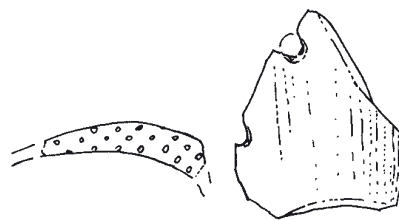
Mesec, ki izginja in se prikazuje, se torej stalno prenavlja, ki odhaja z neke točke obzorja in se nanjo vrača, je bil lahko živ dokaz, da smrti sledi ponovno rojstvo in da se tisti, ki so odšli, lahko ponovno vrnejo. Zato je bil lahko zaščitnik tudi vseh popotnikov. Sestavine te simbolike je navedel bamberski menih Herbord v svoji različici življenjepisa bamberskega škofa Ota, ki jo je napisal sredi 12. stoletja. Gre za odlomek, ki opisuje prerokovanje v Szczeczinu (Poljska). Tamkajšnji Slovani so imeli svetega črnega konja. Kadar so nameravali na kopenski pohod proti sovražnikom ali iti po plen (*Quando ergo itinere terrestri contra hostes aut praedatum ire cogitabant*), so uspeh napovedali po naslednjem postopku. Devet (9) kopij so položili na tla tako, da so bila med seboj oddaljena en komolec (*Hastae 9 disponentur humo, spacio unius cubiti ab invicem disiunctae*). Pristojni svečenik je s povodcem konja vodil in pripeljal nazaj trikrat (3 x) prek ležečih kopij (*tentum freno per iacentes hastas in transversum ducebat ter atque reducebat*). Če se konj pri tem ni spotaknil in ni premaknil kopij, so to imeli za znamenje uspeha in so se brezskrbno odpravili, če je bilo drugače, pa so odnehali (Pertz, Georgius Heinricus 1868, *Herbordi dialogus de vita Ottonis episcopi Babenbergensis. Ex recensione Rudolphi Köpke*. – Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum, Hannoverae, Lib. II. c. 33).

Vzporednica med pohodom in hodom svetega konja je v tem primeru povsem nedvoumna, postopek prerokovanja posnema pohod. Enako je očitna uporaba formule 3 x 9: trikratna hoja čez devet kopij. Z gibanjem Meseca se ujema tudi hoja konja poudarjeno tja in nazaj (*ducebat atque reducebat*), šele vrnitev na izhodiščno točko zaključí pohod.

Devetdnevni tednov sicer ne uporabljamo več, njihov preostanek pa bi bil lahko dan sredi, ki ni sredina sedemdnednega tedna. Velika prednost meseca je tudi v tem, da vsebuje tako število 4 v 4 x 7, kot tudi število 3 v 3 x 9 in zato združuje števili 4 in 3. In ima seveda 4 mene: ščip, zadnji krajec, mlaj in prvi krajec. Ob tem 3 x 4 da 12 mesecev celote leta.

CINT

Leta 1975 so arheološka izkopavanja na blejski Pristavi prinesla na dan ožgano trikotno koščeno ploščico, ki ima ob enem vogalu luknjico za obešanje (sl. A9). Ležala je ob robu prostora stavbe III (Pleterski 2008a, 122–126). Tičala je v žganinski plasti, ki je nastala, ko je stavba v drugi polovici 10. st. pogorela (Pleterski 2010, 169). Da ne gre za navaden uporaben predmet, je bilo ves čas jasno, ni pa bilo mogoče najti pojasnila, kaj naj bi pomenil. Sedaj se je pojavil enak predmet tudi v pripovedih starovercev. *Cint je bil iz živalske kosti narejen tročan, ki je imel na enem kraku luknjico za vrstico, nosili pa so ga le krivolovci, saj pravih lovcev takrat pri nas ni bilo. Varoval naj bi jih pred pitonkom, ki je bila netopirju podobna črna nočna žival, le da je bila večja. Napadal je le lovce in to tako, da se jim je v spanju prisel na telo in jim spil kri, da so umrli* (str. 135).

Sl. A9: Pristava na Bledu, Slovenija.
Koščeni obesek iz stavbe III.
Merilo: 1:1.

BRIN

V bližini pristavškega cinta se je v plasti žganine stavbe III ohranila tudi vejica brina, ki smo jo dali v analizo starosti po metodi C14, ker smo pričakovali, da bo vejica pokazal čas propada pristavske naselbine. Rezultat pa je bil nepričakovan. Z 99,5% verjetnostjo je vejica zrastle med letoma 382 in 646, naselbina je nastala v prvi četrtini 7. st., stavba III pa ne dolgo po 676 (Pleterski 2010, 164, 169). Iz tega lahko sklepamo, da je bila brinova vejica tako pomembna, da so jo v hiši hranili ves čas njene obstoja in da so jo v hišo prinesli že kot star predmet, morda iz starejšega domovanja, stavbe IV (o sosledici stavb: Pleterski 2010, 175). O pomenu brina je dehnar z desnega brega Soče povedal, *da je celoten grm zdravilen in poln nevidnih sil, ki pomagajo človeku in njegovemu zduhcu, dim iz brinovega lesa pa odganja hudega duha. Nevidno moč imajo tudi brinove jagode, to pa le, če jih nataknejo na vrstico, ki jo nato nosimo okoli vratu, zapestja ali gležnja. Njegov cvetni prah pa očisti oziroma odstrani vso zemeljsko nesnago, tudi tisto, ki se je ne vidi. To sprosti duha in čisto moč iz podsveta, ki gre potem v nadsvet* (str. 156). V tej povezavi bi blejska brinova vejica lahko pomagala pri stiku z dušami prednikov, ki so bile po tedanji veri pomembne za dobrobit hiše.

POSTAVITEV VASI

Da so "velike" stare civilizacije imele svoje arhitekto, poznale urbanistično urejanje prostora, skratka gradile po nekih pravilih, ni skrivnost, saj jo dobro dokumentirajo tako terenski sledovi, kot je rimska centuriacija, in pisni viri (celo priročniki kot je npr. Frontin 1998). Vendar, ali to pomeni, da so drugi gradili kaotično, brez razmisleka, če njihovih gradenj ne opisujejo pisni viri, ali niso zapustili veličastnih stavb?

Prvi, ki je opazil, da so tudi stari Slovani poznali določen prostorski red in pravila pri postavljanju svojih domovanj, je bil Jaroslav. V. Baran. Na ukrajinskem naselju Raškiv I iz druge polovice 7. do začetka 9. st. je opazil pravilno razporejanje bivališč, ki jim mesto postavitve določajo ravne črte. K temu opažanju mu je pomagalo srečno naključje. Na načrtu najdišča je pozabil ravnilo in ko se je vrnil, je zagledal vrsto hiš, ki so se z vogalom dotikale ravnega roba ravnila (ustna informacija J. V. Barana v pogovoru leta 2002). Potem je hitro ugotovil, da je mogoče hiše celotne naselbine povezati s črtami. Odkritje je bilo tako osupljivo, da je grozilo, da ne bo mogel obraniti doktorske disertacije s tako vsebino raziskave. Prepričljivost je pridobil, ko se je naslonil na etnološke raziskave Alberta K. Bajburina o bivališču v obredih in predstavah vzhodnih Slovanov, kjer je bila še posebej važna ugotovitev o načrtovanju hišnega tlorisa s pomočjo hišnih vogalov, še zlasti z diagonalo med svetim kotom in protiležečim pečnim kotom (Bajburin 1983, 128, 184). Še pomembnejše pa je bilo, da je v slovanskih pravnih spomenikih našel zapise o vrvi kot predmetu in hkrati kot poimenovanju določene vrste sorodstvenih odnosov (Baran 1992, 130–140).

Najboljši opis uporabe vrvi najdemo v pravu *župe Poljica* v okolici Splita (Hrvaška). To pravo je bilo zapisano kot *Statut poljički* že ob koncu srednjega veka in vsebuje številne prežitke iz mnogo starejših časov (Pera 1988, 403–410). Gre za enega najpomembnejših slovanskih pravnih spomenikov.

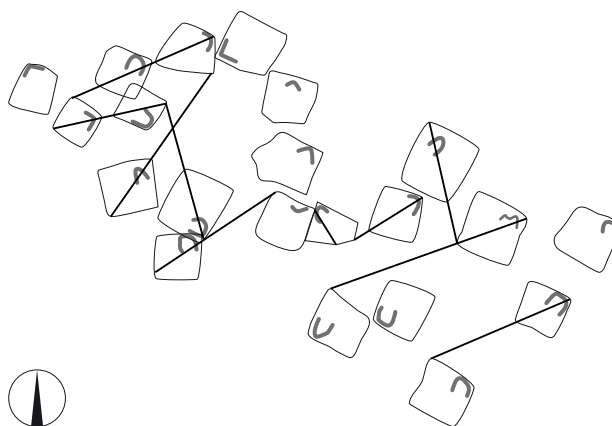
Tu bomo kratko obravnavali termin *vrvi*, ki nastopa v *Statutu*. Najdemo ga tudi v staroruskem zakoniku *Pravda rusškaja* iz 11. stoletja. Tam pomeni enoto družbeno-teritorialne organizacije, medtem ko Pera za poljiško *vrvi* meni, da pomeni vrsto sorodstvene povezanosti, ki naj bi bila starejša od teritorialne ga pomena *vrvi* v *Pravdi rusškaji* (Pera 1988, 544). Izraz *vrvi* v *Statutu poljičkem* je analiziral tudi Miha Barada in ugotovil, da *vrvi* nikakor ni krvna zveza, ampak je prežitek iz časa priselitve Slovanov. Beseda *vrvi* je naredila pomenski razvoj od predmeta, s katerim so merili skupno zemljišče, pozneje so z njo poimenovali tako izmerjeno zemljišče, na koncu je postala abstrakten pojem za idealno pravico do takega zemljišča (Barada 1957, 23–33).

Uporaba termina *vrvi* v *Statutu* pa pove še več. Besedna zveza *vrvi pojati* v 62. členu (Pera 1988, 462) kaže, da gre za materialno uporabo vrvi, čeprav v simbolnem pomenu. *Pojati* namreč izvira od praslovanskega **pod'ati*, kar je ponavljalni glagol od praslovanskega **poditi*, to pa je prvotno pomenilo "napenjati, raztegovati" (Snoj 1997, 459 in 463). *Vrvi pojati* ima zato v *Statutu* najverjetneje stari

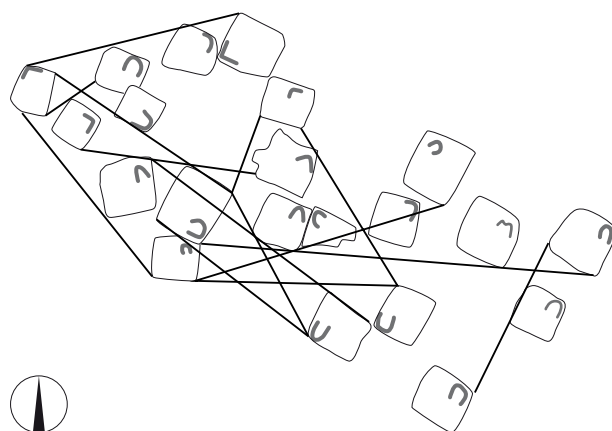
pomen "raztegovati vrv", torej z vrvjo meriti prostor. To seveda ne zanika namena, da je pri tem šlo za preverjanje sorodstva (Junković 1968, 113; Baran 1992, 137). V členu 80a je omenjena *družina vrvitja* (vrвна družina, družina od vrv), 36. člen pa povsem nedvoumno pove, da obstajata *brat prisni* (pristni brat) in *brat ne prem prisni* (ne povsem pristni brat), da je prvi *brat bližnji* in da je drugi *brat vrvni* (Pera 1988, 434, 436, 484). Obe vrsti bratov sta večinoma pravno izenačeni, vrvni so malenkostno manj zaščiteni. Seveda lahko razliko med obema vrstama bratov pojasnimo z razliko med bližnjim (*brat bližnji*) in daljnim sorodstvom. Vendar protistava *prisni* <> *vrvni* kaže na starejše stanje, pri katerem je bil *prisni brat* po krvi, *vrvni brat* pa brat po vrvu (podobno: Barada 1957, 29; Mladen Ančić opozarja na zanimiva primera, ko sta bili dve osebi hkrati "krvna" in "vrвна brata" oziroma *fratres consanguinales et funales*; Ančić 1994, 320).

Če temu dodamo Perovo ugotovitev, da je bil odnos prebivalcev Poljice do njihove zemljiške posesti prvenstveno emocionalen, da so imeli do nje skoraj mističen odnos kot do svoje hraniteljice in osnove svojega obstanka (*terra mater*) (Pera 1988, 290) in da so bili rodni bratje po svoji materi povezani s popkovino – rodno vrvjo (Pera 1988, 150), potem je simbolika vrvu, ki vse to povezuje, nedvoumna. Tako kot družu krvne brate popkovina z materjo, ki jim je dala življenje, tako družu vrvne brate vrv z materjo zemljo, ki jim daje življenje. Vsi, ki so svoj prostor urejali s pomočjo vrvu in pri tem skupaj držali to vrv, so postali vrvni bratje. To je bilo pravno dejanje, ki je najprej povežalo naseljenca z novopridobljeno zemljo, lahko pa je tudi vključilo tujca v skupnost kot enakopravnega člana, neodvisno od njegovega krvnega izvora. To je bilo eno temeljnih dejanj pri osvojitvi prostora in zdi se, da je prav pravni institut vrvu nekoč dajal Slovanom izjemno asimilacijsko moč.

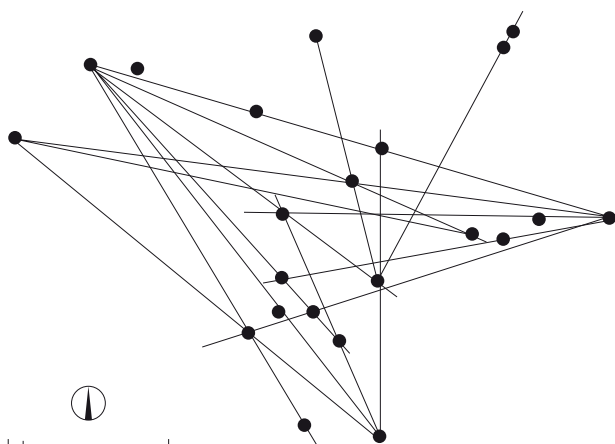
Svoja opažanja je Baran povzel v nekaj pravil. Eno imenuje *sistem dijagonalnih povezav*. Od enega od vogalov starejše hiše gre črta, ki določa dijagonalo mlajše hiše, kjer sta na njej peč in protilegli kot (sl. A10). Ta odnos je potrjen stratigrafsko. Drugo pravilo je, da so istočasna bivališča razporejena tako, da si ne zakrivajo tisti del stene, na katero se naslanja zadnja stena peči in v kateri je bila verjetno odprtina. Tretje pravilo je, da je gradnja večinoma potekala po skupinskem načelu. Dijagonalne povezave so simbolizirale vez med starši in otroki torej ravno linijo sorodstva. Na eni črti se pojavljajo vogali ali stene več istočasnih ali različno starih hiš (sl. A11). Iz tega sledi četrto pravilo. Sistem linijsko povezanih lokastih struktur oz. *linijsko-radialni*. Ta bi lahko simbolizirala bočno, horizontalno linijo sorodstva (bratje, strici, sorodniki) (Baran 1997, 177–179). Svojo raziskavo je Baran povzel v trditvi, da je prostorska ureditev s pomočjo vrvu upodobitev sorodstvenih odnosov (prim. Baran 1992, 132). Zanj ima, kot smo videli zgoraj, vrsto dobrih argumentov. Ob tem pa se zazdi, kot da je to tudi edina motivacija za take prostorske povezave. Pozneje je Bogdan Tomenčuk logično predpostavil, da bi sistem socialno–prostorskih odnosov moral obstajati tudi na grobiščih in je hitro našel več priemrov, kjer je mogoče najti linijske pove-

Sl. A10: Skupina hiš v naselju Rašktiv I, Ukrajina, ki jih povezujejo hišne dijagonale (podlaga: Baran 1992, Ris. 2). Ni v merilu.

Sl. A11: Skupina hiš v naselju Rašktiv I, Ukrajina, ki jih povezujejo črte vzdolž stranic in vogalov (podlaga: Baran 1992, Ris. 7). Ni v merilu.

Sl. A12: Knjažinsko grobišče, plani, žgani grobovi. Ukrajina (po: Tomenčuk 2002, Ris. 1).

stora in rodu, ki jo je tako živo videl Baran, je v pripovedih ostala skoraj povsem zabrisana. Samo mimogrede naletimo na omembo, da je obstajal hišni tročan, s katerim je bil povezan rod (str. 114). Morda so staroverci o tem vendarle vedeli več, a preprosto niso dobili pravega vprašanja.

Če združimo podatke različnih pripovedi, se oblikuje hierarhija tročanskih točk in njihovo zaporedje. Vse se je začelo z določitvijo glavne točke, na katero so nato naslonili posamične vaške tročane. V enem poznanem primeru je bila naravna točka, hrib Žarnik (Artovlja), ki mu je pomen določil žarni kamen, ki je nanj padel, pozneje pa je tam stal poseben kamen (str. 130). Zanimivo bi bilo raziskati, ali bi na tistem prostoru zaznali kakršnekoli sledi padca meteorita.

V drugem primeru so izhodiščno točko postavili umetno, po izbiri krajevnega dehnarja. To se je zgodilo na kresni dan, dehnar pa si je pomagal z brezovima bajalicama. Ko je začutil v rokah "praske-tanje", je obstal in v zemljo zabil nagnojev kol. S pomočjo njegove sence je naslednji dan določil tri

zave med grobovi na planih in tudi gomilnih grobiščih, na staroslovanskih (sl. A12) in celo skitskih (Tomenčuk 2002).

Povsem neodvisno od Baranovih raziskav je prostorsko proučevanje mitične pokrajine Bleda izpostavilo več obrednih točk tamkajšnjega prostora, na katere so zgodnesrednjeveški Blejci v 7. in 8. st. z usmeritvami in pravičnimi razdaljami usmerjali prostor svojih vasi, polj in grobišč (sl. A13.) Njihov glavni namen ni bil "zapisovati" sorodstvena razmerja, ampak zagotoviti magično pomoč teh točk, da bi si zagotovili blagostanje v življenju, po smrti pa ponovno rojstvo (Pleterski 2014, 236–286).

Posoški staroverci so si blagostanje zagotavljali z mrežo številnih tročanov, ki so prekrivali prostor. **Staro znanje postavljanja vasi in hiš** je v 20. st. živelo samo še v spominu na pripovedi starih, saj se je ohranjalo le še na območjih, kjer je življenje zamiralo in ni bilo novogradenj, ki bi tako znanje potrebovale. Povezava pro-

stora in rodu, ki jo je tako živo videl Baran, je v pripovedih ostala skoraj povsem zabrisana. Samo mimogrede naletimo na omembo, da je obstajal hišni tročan, s katerim je bil povezan rod (str. 114). Morda so staroverci o tem vendarle vedeli več, a preprosto niso dobili pravega vprašanja.

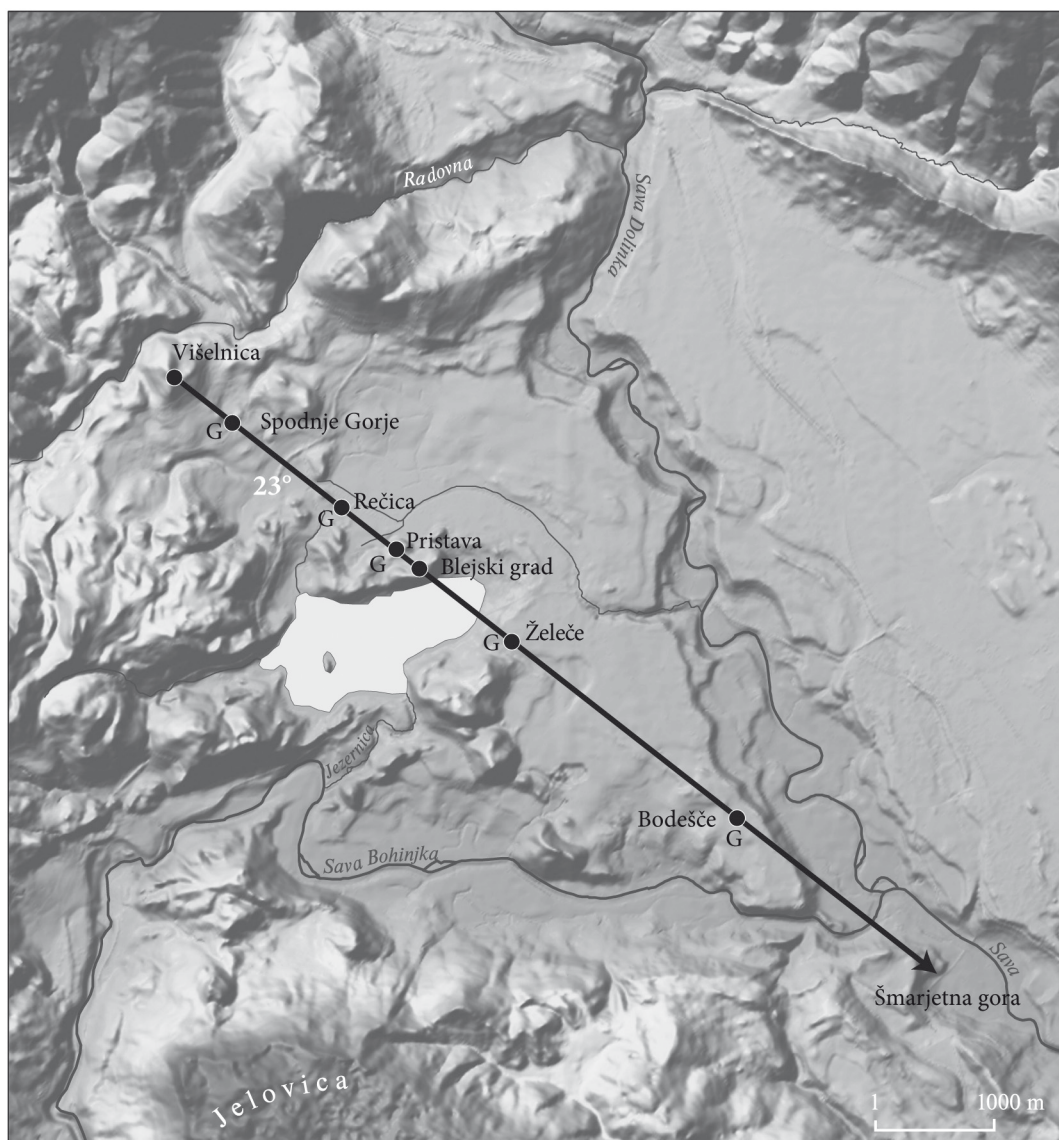
Če združimo podatke različnih pripovedi, se oblikuje hierarhija tročanskih točk in njihovo zaporedje. Vse se je začelo z določitvijo glavne točke, na katero so nato naslonili posamične vaške tročane. V enem poznanem primeru je bila naravna točka, hrib Žarnik (Artovlja), ki mu je pomen določil žarni kamen, ki je nanj padel, pozneje pa je tam stal poseben kamen (str. 130). Zanimivo bi bilo raziskati, ali bi na tistem prostoru zaznali kakršnekoli sledi padca meteorita.

V drugem primeru so izhodiščno točko postavili umetno, po izbiri krajevnega dehnarja. To se je zgodilo na kresni dan, dehnar pa si je pomagal z brezovima bajalicama. Ko je začutil v rokah "praske-tanje", je obstal in v zemljo zabil nagnojev kol. S pomočjo njegove sence je naslednji dan določil tri točke, ki jih je označil z brezovimi količki. Z žrebom je enega izbral za glavni vaški *temenik* in tam so vkopali podolgovat kamen, ki je imel na vrhu vklesan manjši trikotnik – tročan (str. 467). Temenik je bil pomemben za vse, kar se je zgodilo v vasi, ke je bilo nanj navezano zaporedje tročanov, ki so vodili do posameznih *hišnih tročanov* (str. 466). Ti so bili zunanji in notranji. Zunanji je bil gotovo tisti, ki je hišo povezoval s temenikom oziroma Žarnikom. Do tja je segal z najdaljšim krakom. Ker sta druga dva vogala ležala znotraj domačije (ne nujno v isti stavbi), si to lahko predstavljamo samo tako, da so bile stavbe usmerjene z eno stranico proti temeniku oz. Žarniku. V tem primeru nastane pravi kot in njegova hipotenuza kot najdaljša stranica je zagotovo tista, ki gre do izhodiščne točke. To potrjuje čepovansko izročilo, ki ne govori o tročanih ampak *triglih*, trikotnikih s *trdim* oziroma pravim kotom (str. 365).

K zunanjim hišnim tročanom je najverjetneje spadal tudi tročan, ki so ga povezovali trije kamni. Prvi je bil v hiši, drugi v hlevu ali v enem od drugih gospodarskih poslopij (klet, sušilnica), tretji je bil skrit v bližini hiše in je zanj vedel le hišni gopodar (str. 114, 466). K notra-

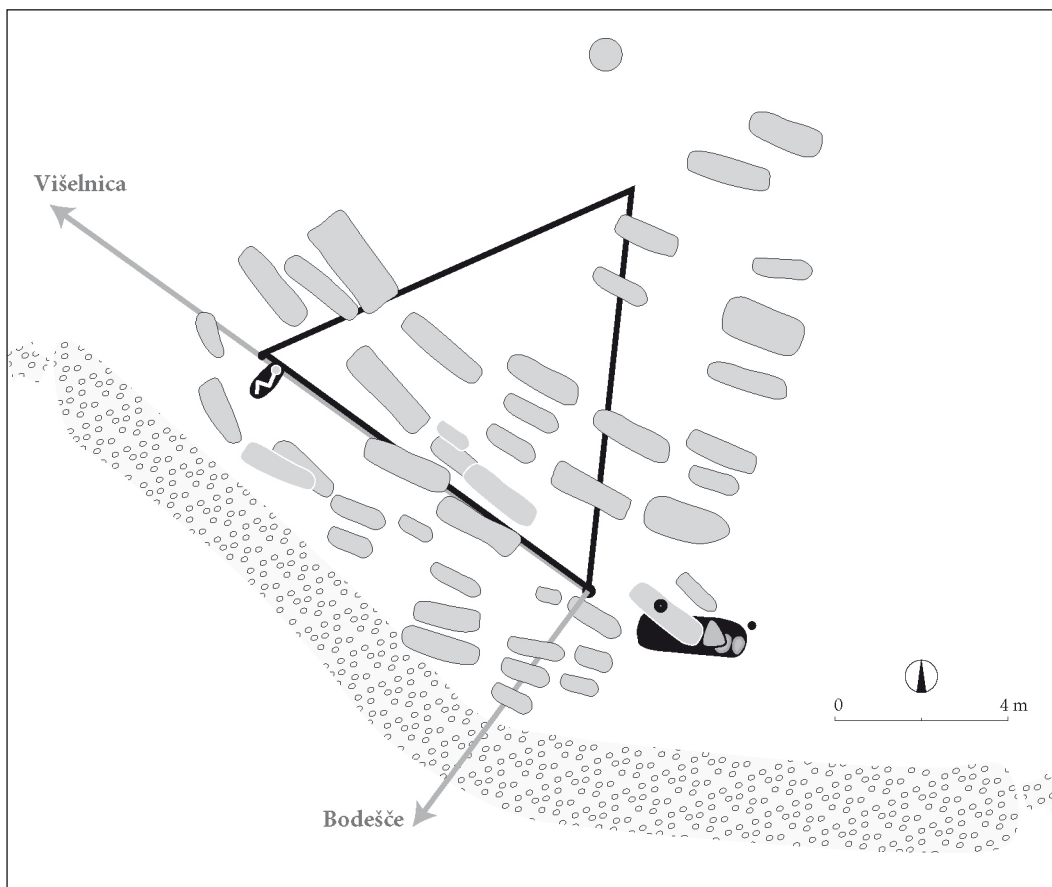
Sl. A14: Grobišče Dlesc pri Bodeščah, Slovenija. Trije kamni nad pokojnikom v grobu 33.

Sl. A13: Bled, Slovenija. Črta, na kateri so razporejena zgodnesrednjeveška grobišča. G – grobišče.

njim tročanom bi po logiki spadali tisti, ki niso segali izven hiše. To so bili tročani, ki so določali tloris hiše. Pri manjših stavbah so tročan vedno izpeljali iz enega vogala hiše. Večje stavbe so imele v tlorisu štiri tročane, manjše pa samo dva (str. 130). Ta dva sta sestavljala kvadrat ali pravokotnik (str. 365). To pomeni, da sta se stikala v stranici, ki je bila dijagonala stavbe, kar se v celoti ujema s podatki Bajburina in Barana.

Prav tako bi k notranjim tročanom spadal *premikajoči tročan*, kar je bil najstarejši trinožnik. Ob tem sta bila lahko v domačiji samo še dva, ki so ju potrebovali v hlevu, kleti ali na dvorišču, in sta bila najstarejšemu podrejena. Dodatni trinožnik bi preprečil potekanje *tretje moči* in bi lahko povzročil nesrečo (str. 114). Tročan, ki je šel v kleti iz dveh sosednjih vogalov k vhodnim vratom nasproti, je preprečeval, da bi se pokvarili mošt in mesnine, preostala vogala pa sta bila zato dobra za kis, repo in zelje (str. 365).

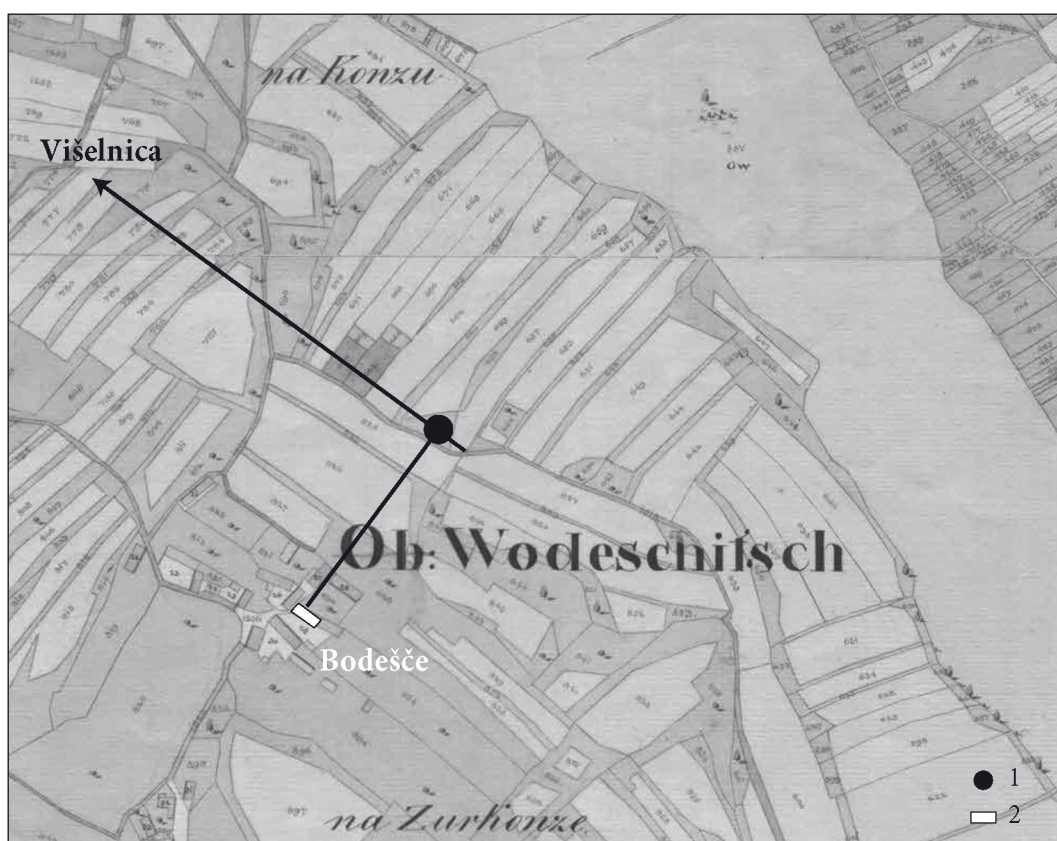

Sl. A15: Dlesc pri Bodeščah, Slovenija. Prostorska ureditev grobišča.

Arheološko ni lahko najti dokazov za obstoj starih tročanov. Možnost za to obstaja predvsem pri tročanih, ki so jih sestavljali kamni. Ker pa je šlo večinoma za neobdelane, naravne kamne, jih le težko prepoznamo z zanesljivostjo. A kljub vsem zaprekam, taki primeri so. Naj omenim vsaj vpadljive tri kamne na grobu pri vasi Bodešče na Bledu (sl. A14). Podoben tročan so staroverci imenovali **tribernik**. Na grob so ga položili *le kot spomin na pokojnikovo telo, zduhec se je namreč iz njega že preselil in zaživel v drugem telesu* (sl. 5, str. 87).

Če sedaj z besedami starovercev opišemo primer prostora vasi Bodešče na Bledu, je očitno, da je bil glavni vaški tročan oblikovan in sestavljen tako, da je imel obliko pravokotnega trikotnika in je njegov vrh predstavljala Višelnica. Druga točka je bila na grobišču na Dlescu (sl. A15), ki je hkrati služila tudi kot vaški temenik. Še danes so vse najstarejše hiše vaškega jedra razporejene ob črti, ki ta temenik povezuje z vogalom najstarejše (Marofarjeve) domačije v vasi (sl. A16).

Primere ujemanj staroverskega izročila z različnimi mitičnimi strukturami bi lahko kopirali še naprej, verjamem pa, da jih je na tem mestu dovolj in dovolj prepričljivih, da ne more biti nobenega dvoma o resničnosti, starosti in pomenu tega izročila. A če bi me kdo poprosil, naj v nekaj stavkih povem, v čem vidim **glavni pomen knjige**, bi rekel, da se je Pavlu Medveščku pred pol stoletja posrečilo pridobiti zaupanje skupine posoških starovercev, ki so ga sprejeli za svojega "spovednika" in pričevalca. Pri tem jih je vodila zavest, da so zadnji svoje vrste in imajo enkratno priložnost

Sl. A 16: Bodešče, Slovenija. Najstarejša ureditev vaškega prostora.

1 – gobišče,

2 – najstarejša domačija v vasi.)

povedati svetu, kdo so in kako živijo na način, ki izumira. V srednjeveških in zgodnjenovoveških spisih obstajajo opisi stare vere v Evropi, vendar so njihovi avtorji kristjani, večinoma celo krščanski duhovniki. Njihova obveščenost je nujno pomanjkljiva, podajanje snovi pristransko, slabšalno, posmehljivo, podoba stare vere neizogibno povsem izkrivljena.

Vendar gradivo knjige *Iz nevidne strani neba* ne opisuje nečesa, kar je živelo samo pred več kot tisoč leti, ampak izpričuje življenje v 19. in 20. stoletju tu, med nami. Skozi Medveščka kot zapisovalca izpovedi nam v knjigi staroverci sami govorijo o sebi. To se jim nikjer drugje in nikoli prej ni posrečilo, tudi zato, ker so se morali nenehno prikrivati in pretvarjati. Prav ta "notranji glas" z globoko etičnostjo in neskončnim spoštovanjem narave in njenega ravnovesja daje knjigi neprimerljivo, enkratno vrednost izjemnega pomena, še posebno v vedno bolj podivjanem globalnem svetu, ki ga zanima samo še dobiček.

LITERATURA

- ANČIĆ, Mladen 1994, Parba za dio nasljeđa banovca Jakova Šubića Bribirskog". – *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 36, 309–352.
- BAJBURIN 1983 = БАЙБУРИН, Альберт Кашфуллович 1983, Жилище в обрядах и представлениях восточных славян. – Ленинград.
- BARADA, Miho 1957, *Starohrvatska seoska zajednica*. – Zagreb.
- BARAN 1992 = Баран, Ярослав Володимирович 1992, *Слов'янська община (за матеріалами поселення Рашків I)*. – Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, Київ.
- BARAN 1997 = Баран, Ярослав Володимирович 1997, *Слов'янська община (за матеріалами поселення Рашків I)*. – [v:] В. Д. Баран (ур.), *Проблеми походження та історичного розвитку Слов'ян*, Збірник наукових статей, присвячений 100-річчю з дня народження Віктора Платоновича Петрова, Київ–Львів, 176–183.
- BIANCHI, Giuseppe 1845, *Documenti per la storia del Friuli dal 1326 al 1332*. – Udine.
- ČOK, Boris 2012, *V siju mesečine*. – *Studia mythologica Slavica*, Supplementa 5. Ljubljana.
- ČOK, Boris 2015, Kamnoseško izročilo o znamenjih na portalih in kolonah po Krasu. – [v:] Katja Hrobat Virloget (ur.), Petra Kavrečič (ur.), *Nesnovna krajina Krasa*, Koper, 99–134.
- DAPIT, Roberto, KROPEJ, Monika 1999, *Visoko v gorah, globoko v vodah. Velikani, vile in povodni možje*. – *Zakladnica slovenskih pripovedi*, Radovljica.
- FRONTIN, Iulius Frontinus 1998: *L'œuvre gramatique. Corpus Agrimensorum Romanorum IV*. Luxembourg.
- JUVANČIČ, Ivo 1984, Križarska vojska proti Kobaridcem 1331. – *Zgodovinski časopis* 38/1–2, 49–55.
- JUNKOVIĆ, Zvonimir 1968, Bilješke uz tekst i prijevod Poljičkoga statuta. – *Poljički zbornik* 1, 105–115.
- KATIČIĆ, Radoslav 2008, *Božanski boj. Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*. – Zagreb – Mošćenička Draga.
- KATIČIĆ, Radoslav 2010, Vidova gora i sveti Vid. – *Studia mythologica Slavica* 13, 15–32.
- KURET, Niko 1989, *Praznično leto Slovencev. Starosvetne šege in navade od pomladi do zime*. Druga knjiga. – Ljubljana.
- LEŃCZYK, Gabriel 1964, Światovid zbruczański. – *Materiały archeologiczne* 5, 5–60.
- MANSIKKA, V. J. 1922, *Die Religion der Ostslaven. I Quellen*. – *FF Communications*, No. 43, Vol. X, Helsinki.
- MEDVEŠČEK, Pavel 1992, *Skrivnost in svetost kamna: zgodbe o čarnih predmetih in svetih znamenjih na Primorskem*, Knjižna zbirka Kulturna dediščina. – Trst 1992.
- MEDVEŠČEK, Pavel 1997, *Obrusnice*. – Nova Gorica, Ljubljana.
- MEDVEŠČEK, Pavel 2006, *Let v Lunino senco. Pripovedi o starih verovanjih*. – Nova Gorica 2006.
- MEDVEŠČEK, Pavel (ur.), SKRT, Darja (ur.) 2014, *Staroverstvo in staroverci, katalog etnološke zbirke Pavla Medveščka*. – Goriški muzej Kromberk – Nova Gorica.
- MENCEJ, Mirjam 2013, *Sem vso noč lutal v krogu. Simbolika krožnega gibanja v evropski tradicijski kulturi*. – *Studia mythologica Slavica*, Supplementa, suppl. 7, Ljubljana.
- MIHELIČ, Miha 2012, Poznobronastodobni depo Kanalski Vrh 1 v kontekstu alkimije, arheoastronomije in ustnega izročila. – *Arheo* 29, 7–51.
- MIKLAVČIČ BREZIGAR, Inga, MEDVEŠČEK, Pavel 2002, *Pustovanje na Goriškem*. – Goriški muzej, Kromberk 2002.
- PERA, Miroslav 1988, *Poljički statut*. – Splitski književni krug, Svjedočanstva 9, Split.
- PLETERSKI, Andrej 2006a, Police na Tolminskem – prva "ciganska" vas na Slovenskem?. – [v:] Jerše, Sašo (ur.), Mihelič, Darja (ur.), Štih, Peter (ur.), *Med srednjo Evropo in Sredozemljem: Vojetov zbornik*, Ljubljana, 33–45.
- PLETERSKI, Andrej 2006b, Poliški tročan. – *Studia mythologica Slavica* 9, 41–58.
- PLETERSKI, Andrej 2008a, *Zgodnjesrednjeveška naselbinina na Blejski Pristavi. Najdbe/Frühmittelalterliche Siedlung Pristava in Bled. Funde*. – *Opera Instituti archaeologici Sloveniae* 14. Ljubljana.

- PLETERSKI, Andrej 2008b, The Swinging of Spacetime. – [v:] Mirjam Mencej (ur.), *Space and time in Europe : East and West, past and present*, Zbirka Zupaničeva knjižnica 25, Ljubljana, 293–303.
- PLETERSKI, Andrej 2010, *Zgodnjesrednjeveška naselbina na blejski Pristavi : tafonomija, predmeti in čas = Frühmittelalterliche Siedlung Pristava in Bled : Taphonomie, Fundgegenstände und zeitliche Einordnung*. – Opera Instituti archaeologici Sloveniae 19, Ljubljana.
- PLETERSKI, Andrej 2014, *Kulturni genom. Prostor in njegovi ideogrami mitične zgodbe*. – Studia mythologica Slavica, Supplementa, suppl. 10, Ljubljana.
- PLETERSKI, Andrej 2015, Preplet 3 in 4, preloška Beli Križ in Triglavca ter Zbruški idol. – [v:] Katja Hrobat Virloget (ur.), Petra Kavrečič (ur.), *Nesnovna krajina Krasa*, Koper, 21–33.
- SNOJ, Marko 1997, *Slovenski etimološki slovar*. – Ljubljana.
- SUMCOV Сумцов, Николай Федорович 1996, Символика славянских обрядов. – Моцква, 1996. (6 – 157 ponatis knjige: О свадебных обрядах, преимущественно русских. – Харьков 1881; 158 – 248 ponatis knjige: Хлеб в обрядах и песнях. – Харьков 1885)
- ŠPRAJC, Ivan 1991, *Arheoastronomija*. – Ljubljana.
- TERSTENJAK, Davorin 1859, Preiskave na polji slovanske archaiologije. O gromski sekiri imenovani: “Taran balta–sekira”. – *Kmetijske in rokodelske novice* 17/1, 1. 1. 1859, 2–3.
- TOMENČUK 2002 = ТОМЕНЧУК, Богдан 2002, До питання про особливості мікропланувальної структури давніх могильників як “поселень мертвих”, та макропланувальних систем розміщення церков і городищ. – *Нові технології в археології*, Збірник наукових праць, Київ–Львів, 301–317.
- TYNIEC, Anna 2011, Światowid ze Zbrucza. – <http://www.ma.krakow.pl/pradzieje/swiatowid>
- WAHRIG, Gerhard 1968, *Deutsches Wörterbuch*. – Gütersloch.
- ŽOLOBOV 2004 = ЖОЛОБОВ, Олег Ф. 2004, Об одном балто-славянском архаизме: “3 x 9”. – *Studia mythologica Slavica* 7, 155–171.